

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Pedagógiai és Pszichológiai Kar

JÓZSA EMESE

Diádikus interakciók élménymintázatai
hétköznapi és kísérleti helyzetekben

PHD DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

2012

Témavezető: **Dr. Varga Katalin**, habil. egyetemi docens,
ELTE PPK, Pedagógiai és Pszichológiai Kar,
Affektív Pszichológia Tanszék

Doktori Iskola: Eötvös Loránd Tudományegyetem
Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Pszichológiai Doktori Iskola

Vezető: **Prof. Dr. Hunyady György**,
az MTA rendes tagja

Doktori program: Magatartáspszichológiai program

Vezető: **Prof. Dr. Bányai Éva**, egyetemi tanár

A Bíráló Bizottság tagjai:

Elnök: **Prof. Dr. Rácz József**, egyetemi tanár,
ELTE PPK

Titkár: **Dr. Dúll Andrea**, habil. egyetemi docens,
ELTE PPK

Tagok: **Dr. Fülöp Márta**, egyetemi tanár,
ELTE PPK

Dr. Mérő László, egyetemi tanár,
ELTE PPK

Dr. Mészáros Judit, pszichoanalitikus,
Magyar Pszichoanalitikus
Egyesület

Bírálók: **Dr. Szabó Csaba**, habil. egyetemi docens,
DE BTK

Dr. Biró Eszter, egyetemi adjunktus,
ELTE PPK

Benyújtás dátuma: 2012. július

TÉZISEK

Vizsgálataim célkitűzései

Doktori értekezésemben diádikus interakciók szubjektív élményeinek mintázatát vizsgáltam kérdőíves módszerekkel, melyek közt kiemelt szerepet kapott a hipnózis, mint a diádikus interakciók modellhelyezete. Kutatásaimban a tudatállapot változását, az interakció megítélését és a kapcsolati jellemzőket vizsgáltam hipnózisban illetve más diádikus interakciós helyzetekben, elemzéseim egy részét a jelenleg az ELTE Affektív Pszichológiai Tanszékén belül működő hipnóziskutató laboratórium kísérleti adatainak feldolgozása tette ki. Kutatásaim során fontos célkitűzésem volt, hogy megragadhatóvá és más interakciók élményeivel összehasonlíthatóvá váljanak a hipnotikus interakció szubjektív élménymintázatai.

A hipnózis *szociál-pszichobiológiai modellje* (BÁNYAI, 1991, 1998, 2008a) szerint a hipnózis olyan módosult tudatállapot, melynek adaptív értéke lehet, és egy speciális társas kontextusban, a hipnotizőr és a hipnotizált közötti kölcsönös egymásra hatás során alakul ki, a hipnózisindukció pedig a kognitív és az interperszonális egymásra hangolódás eszközeként funkcionál. A hipnoterápia eredményességének a modell szerint az az alapja, hogy a hipnózis során a hipnotizált és a hipnotizőr meghatározott, rövid időre olyan intenzív, szabályozó funkciójú kapcsolatba kerülhet, ami egyébként csak a szoros, intim emberi kapcsolatokra jellemző, így a hipnózis az interperszonális adaptáció modellhelyzetének is tekinthető (BÁNYAI, MÉSZÁROS és CSÓKAY, 1982, 1985; BÁNYAI, 2008b). A modell és az azt támogató számos kísérleti eredmény megszületésének előzménye az interakciós szemlélet következetes alkalmazása laboratóriumunk hipnóziskutatói gyakorlatában, amit saját kutatásaimban is érvényesíttem.

Laboratóriumunkban 1982 óta alkalmazzuk az interakciós szemléletű szociál-pszichofiziológiai kísérleti paradigmát. Ennek lényege, hogy a vizsgált változókat mind a hipnotizőr, mind a hipnotizált esetében regisztráljuk, majd együttesen elemezzük azokat. A kutatási paradigma szerint tehát mindkét félnél vizsgálatra kerülnek az előzetes elvárások, attitűdök, a hipnózis alatti fiziológiai változások, a verbális és nemverbális megnyilvánulások, a hipnózis során átélt élmények, a két személy kapcsolatának jellegzetességei és a különböző szinteken – fiziológiai, viselkedésbeli, illetve az élményekben – megjelenő interakciós szinkronjelenségek is (a kutatási paradigma részletes ismertetését lásd BÁNYAI, 1998, 2008a). Ez a megközelítés szükségessé tette a kérdőíves élményfeltáró módszerek fejlesztését illetve átalakítását is. Így került kialakításra például az addig csak az alanyoknál alkalmazott *Archaikus Bevonódási Skála* hipnotizőröknél is használható változata (BÁNYAI és munkatársai, 1990; BÁNYAI, 2008a); laboratóriumunkban alkalmaztuk először a tudatállapot-módosulás fenomenológiájának kérdőíves mérését a hipnotizőrök esetében is (*Tudatállapotok fenomenológiája kérdőív* (PCI): PEKALA, 1982, 1991a,b; SZABÓ, 1989), illetve kidolgoztunk egy olyan kérdőívet (*Diádikus Interakciós Harmónia kérdőív*; JÓZSA, 1997; VARGA, 2004; VARGA és munkatársai, 2006), ami kimondottan az interakció megítélését kéri a résztvevőktől. A szubjektív élményeknek a diád szintjén való vizsgálatát teszi lehetővé a hipnotizőr és a hipnotizált szabad élménybeszámolóinak szimultán vizsgálatára alkalmas Párhuzamos Élményelemző Technika (PÉT, VARGA, BÁNYAI és GÖSI-GREGUSS, 1994), ami SHEEHAN és MCCONKEY (1982) módszerének interakciós módosítása. A Párhuzamos Élményfeltáró Technika segítségével a hipnotizált és a hipnotizőr szabad élménybeszámolóit egymáshoz viszonyítva vizsgálhattuk, így sikerült az alany és a hipnotizőr élményszintű összehangolódását is kimutatni (VARGA, BÁNYAI és GÖSINÉ-GREGUSS, 1994; BÁNYAI, 2008a).

A szabad élménybeszámolóok szisztematikusan vizsgálata rámutatott, hogy a tudatállapot módosulásának szubjektív élményei az alanyok esetében hipnotikus fogékonyságukkal nem járnak szorosan együtt (VARGA, 1991; 2004), másrészt az is kiderült, hogy még ezekben a standard kísérleti helyzetekben is, maguk a hipnotizőrök is mélyen bevonódnak és tudatállapotuk változásáról is beszámolnak, szintén hipnotikus fogékonyságuk mértékétől függetlenül (VARGA, BÁNYAI és GÖSI-GREGUSS, 1995, 1999, 2004).

A fent említett kérdőíves módszereket alkalmaztam saját kutatásaimban is, sőt elemzéseim egyik célja volt, hogy immár nagy mintán, illetve hipnóziskontextuson kívül is megerősítést nyerjen ezeknek a módszereknek a megbízhatósága és érvényessége. Kutatásom egyik célja tehát a kutatócsoportunk által eddig jobbra csak hipnóziskísérletekben alkalmazott élményfeltáró kérdőívek érvényességének és megbízhatóságának vizsgálata volt egyrészt többféle hipnózisinterakció és kísérleti helyzet, másrészt hétköznapi interakciók esetében. Ennek érdekében a különféle interakciós helyzetekre jellemző szubjektív élménymintázatok azonosítására és leírására, valamint szisztematikusan összehasonlítására törekedtem.

Másik célkitűzésem az volt, hogy megragadhatóvá tegyem a kísérleti hipnózisinterakció általam vizsgált szubjektív élményjellemzőinek (az interakció megítélésének, a kapcsolati bevonódásnak és a tudatállapotváltozásnak) egymáshoz való viszonyát, ráadásul a diád szintjén, azaz a hipnotizált és a hipnotizőr szubjektív élményeinek együttes mintázatát vizsgálva. Emellett megkíséreltem a diádokat jellemző élménymintázatok típusainak azonosítását és jellemzését, és megvizsgáltam azok összefüggését mind az alany, mind a hipnotizőr hipnotikus fogékonyságával. Korábbi eredményeink fényében arra számítottam, hogy a diádok szintjén is kimutathatóak lesznek a szubjektív élményekben megmutatókozó együttesség-élmény különféle mintázatait, típusait, de ezek nem fognak szoros együttjárást mutatni sem az alany, sem a hipnotizőr hipnabilitásával.

MÓDSZER

Eszközközök

Vizsgálataimban a tudatállapot módosulásának mérésére a PEKALA és munkatársai (PEKALA, 1982, 1991a,b) által kidolgozott *PCI* („Phenomenology of Consciousness Inventory”), azaz a *Tudatállapotok fenomenológiája* elnevezésű kérdőívet használtam. A teszt 12 fő- és 14 aldimenzió mentén méri a tudatállapot jellemzőit: *I. Módosult élmény: 1. Testkép, 2. Időérzés, 3. Percepció, 4. Jelentés; II. Pozitív érzelmek: 5. Élvezet, 6. Szexuális izgalom; 7. Szeretet; III. Negatív érzelmek: 8. Harag, 9. Szomorúság, 10. Félelem; IV. Figyelem: 11. Irányultsága, 12. Koncentráltltsága; V. Vizuális képzelet: 13. Mennyisége, 14. Élénksége; VI. Öntudat; VII. A tudat módosultságának mértéke; VIII. Arousal; IX. Racionális; X. Akarati kontroll; XI. Emlékezet; XII. Belső beszéd.* Egy későbbi változat a 26 dimenzió faktoranalízise alapján (KUMAR, PEKALA és CUMMINGS, 1996) öt faktor-alapú skálát alkalmaz: *1. Disszociált kontroll, 2. Pozitív érzelmek, 3. Negatív érzelmek, 4. 5. Vizuális képzelet, Belső folyamatokra irányuló figyelem.*

Az interakció jellemzésére a saját fejlesztésű *Diádikus Interakciós Harmónia (DIH)* kérdőívet alkalmaztam. A nem hipnózisspecifikus kérdőív a kétszemélyes interakciók közvetlen megítélésére könnyen alkalmazható és közvetlen lehetőséget nyújt az interakciós partnerek véleményének összehasonlítására is négy alskála mentén: *Intimitás, Együttműködés, Játékoság és Feszültség* (a kérdőív kialakításának menetét bemutatja JÓZSA, 1997; VARGA, 2004 és VARGA és munkatársai, 2006).

A hipnózisinterakciók kapcsolati dimenziójának jellemzésére az *Archaikus Bevonódás Skála* (ABS: NASH és SPINLER, 1989) módosított, magyar változatát használtam fel. Az eredeti

ABS a hipnotizáltak pozitív jellegű indulatáttételhez hasonló élményeit számszerűsíti (összpontszám: ABS+). A magyar változat faktorszerkezete: 1) *Csodálat és kötődés*; 2) *Félelem a negatív megítéléstől* és 3) *Függőségigény* (BÁNYAI, VARGA és GŐSINÉ GREGUSS, 2001). Az interakciós szemléletnek és a hipnózis szociál-pszichobiológiai elméletének megfelelően BÁNYAI és munkatársai (1990, BÁNYAI, 2008ab) kitértek az archaikus bevonódás *negatív aspektusainak* mérésére (ABS-) illetve kidolgozták az archaikus bevonódás mérésének lehetőségét a *hipnotizőrök* esetében is. A hipnotizőrök esetén is egy pozitív és egy negatív bevonódásra utaló pontszámot használunk (ABS+ és ABS-), illetve kialakult a hipnotizőrök esetén érvényes faktorszerkezet is: 1) *Kötődés és pozitív kapcsolat*; 2) *Gondoskodás és törődésigény*; 3) *Félelem a negatív megítéléstől* és 4) *Kontrolligény* (BÁNYAI, 2008ab; TAUSZIK és munkatársai, 2006).

A feldolgozásra került vizsgálatokban a hipnabilitás mérésére négy skálát, két csoportosat és két egyéni skálát használtunk: a két egyéni skála a Stanford Hipnotikus Suszeptibilitási Skála A és C változata volt (SHSS:A és SHSS:C, WEITZENHOFFER és HILGARD, 1959, 1962). A csoportskalák pedig a Harvard Csoport Skála (HCsS, SHOR és ORNE, 1962) illetve a Waterloo-Stanford Csoportos Skála (WSGC, BOWERS, 1998ab). A fentebb említett és további skálákat részletesen ismerteti MÉSZÁROS (1984), a magyar változatokról való első beszámoló pedig GREGUSS és munkatársai nevéhez fűződik (1975). A WSGC magyar változatát GŐSINÉ GREGUSS Anna készítette el 1999-ben. Ezek az általunk is használt standard skálák a hipnabilitást 0-12 pont között mérik. WEITZENHOFFER és HILGARD (1959) eredeti felosztása szerint a skálákon elért 0-4 pont gyenge, az 5-7 pont közepes és a 8-12 pont erős hipnotikus fogékonyságra utal.

Eljárás

Elemzéseimben két vizsgálatból 521 személy csoportos hipnózishelyzetből illetve 3 kísérletsorozatból 389 egyéni hipnózisülésből (389 diád: 389 alany és 21 hipnotizőr részvételével) származó adatait dolgoztam fel. Az egyéni hipnózisok egyik része standard hipnabilitás bemérés, másik része egyéb feladatokkal kombinált, részben standard illetve félig-kötött, kísérleti hipnózisinterakció volt.

A hipnózisinterakciók mellett feldolgozott más interakciókra vonatkozó adatok többségét az ELTE PPK pszichológia szakos hallgatói gyűjtötték műhelymunka, esetenként szakdolgozat keretében, felnőtt, egészséges, önkéntes, anonim vizsgálati személyek részvételével, a pszichológus etika szabályait betartva, tanári felügyelet és informált beleegyezés mellett. Ezekben az esetekben a helyzettől és a vizsgálat jellegétől függően vagy a PCI vagy a DIH, vagy mindkét kérdőív felvételre került (az ABS kérdőívet csak hipnózishelyzetben használtuk). Az elemzéseim során a hipnózison kívül részletesebb elemzésre kerülő helyzetek: 1) *Éber kísérleti helyzetek* (PCI: 180 személy, DIH: 278 diád); 2) *Szexuális együttlét* (285 heteroszexuális pár); 3) *Zenélés zenekarban* (26 személy); 4) *Sportolás* (PCI: 29 személy; DIH: 25 diád); 5) *Szerepjáték* (40 személy); 6) *Munka* (DIH: 88 diád); 7) *Tánc* (DIH: 47 diád); 8) *Közös kikapcsolódás* (41 diád).

EREDMÉNYEK

Az adatok statisztikai elemzését az SPSS 17.0 programmal végeztem. Mivel a változók általában nem voltak normális eloszlásúak és a szóráshomogenitás is gyakran sérült, az elemzésekhez nemparaméteres tesztek alkalmazását, az összehasonlításokkor szükség szerint Bonferroni-Holm korrekcióval (HOLM, 1979), az eredmények értelmezésekor pedig a hatásméreteket is figyelembe vettem (COHEN, 1992).

A **megbízhatósági elemzések** eredményeit összefoglalva elmondható, hogy mindhárom kérdőív kellően reliábilisnak mutatkozott. A *Diádikus Interakciós Harmónia* kérdőív alszámlájának megbízhatósági mutatói a teljes mintán (N=2622) 0,76 és 0,94 közöttiek. A *Tudatállapotok fenomenológiája* kérdőív (PCI) fő- és aldimenzióinak esetében (N=1880) a megbízhatósági mutató minden esetben legalább az egyik vizsgált mintán eléri vagy megközelíti a 0,7-es küszöbértéket. Az *Archaikus Bevonódási Skála* esetében (N=1372) az eredeti, pozitív bevonódást mérő változat (ABS+) és a skála faktorai mind az alanyok, mind a hipnotizőrök mintáján megfelelően megbízhatóak, a Cronbach alfa értékek 0,83 és 0,94 közöttiek, míg a negatív bevonódást mérő skála (ABS-) megbízhatósága alanyok esetén kissé alacsonyabb, a Cronbach alfa 0,61.

A hipnózis helyzetben felvett kérdőívek esetében a **validitás** szempontjából fontos volt a **betöltött szereppel (alany/hipnotizőr)** illetve a **hipnábilitással** való összefüggés vizsgálata, hiszen korábbi saját eredményeink és a szakirodalmi adatok alapján arra lehetett számítani, hogy az interakció megítélését (DIH), a tudatállapot módosulását (PCI) és az archaikus bevonódást (ABS) is befolyásolhatja a szerep és a hipnotikus fogékonyság. Az interakció megítélésében a *Diádikus Interakciós Harmónia* kérdőív alszámláján a Mann-Whitney próbával végzett összehasonlítások alapján jól értelmezhető, a hatásméreték szerint is számottevő különbségeket kaptam az alanyok és a hipnotizőrök között: az alanyok csoportja intímebbnek, összhanggal telibbnek és játékosabbnak, egyúttal kevésbé feszültnak ítélte a hipnózist, mint a hipnotizőrök csoportja. Az alanyok intenzívebb élményei jól tükrözik, hogy számukra a hipnózis ritka, a mindennapi élményektől jelentősen eltérő interakció, míg a hipnotizőrök esetében megszokottabb interakciós helyzetről van szó, főként annak köszönhetően, hogy a vizsgált interakciók túlnyomó többsége standard hipnábilitásbemérés volt, ennek ellenére a hipnotizőrök esetében is megfigyelhetőek intenzív élmények is. Mivel relaxációs hipnóziszokat vizsgáltam, jól érthető az is, hogy az alanyok alacsonyabb *Feszültségről* számoltak be, mint a hipnotizőrök.

Az alanyok hipnotikus fogékonyságával való összefüggést vizsgáló rangkorrelációs elemzés a DIH mind a négy alszámlája esetén szignifikáns pozitív együttjárást mutatott ki, azonban mindegyik korreláció alacsony, vagy éppen a közepes hatásméret 0,3-as küszöbszintje körüli volt. Ez pedig arra utal, hogy az alany hipnotikus fogékonysága és az interakció alany vagy hipnotizőr általi szubjektív megítélése nincs szoros lineáris kapcsolatban egymással, tehát a hipnózishelyzet más-más jellemzőjét ragadják meg. Így ezen a nagyobb mintán (N=363 diád) is sikerült kimutatni, hogy az interakció megítélése az alany hipnábilitásán kívül más tényezőkkel is kapcsolatban áll, amelyek akár az alany hipnábilitásánál fontosabb szerepet is játszhatnak (előző eredményeinket lásd pl. VARGA, 2004; JÓZSA és VARGA, 2011; VARGA és munkatársai, 2009). Így megerősítést nyert annak az elemzésünknek az eredménye is (VARGA és munkatársai, 2012), mely a hipnábilitás és az interakció megítélésének a diád szintjén való kapcsolatát vizsgálta meg részletesen (bevonva az elemzésbe a hipnotizőr hipnábilitását, illetve az alany és hipnotizőr hipnábilitásának különbségét is), és nem talált szoros lineáris összefüggést a két jellemző között, ami a hipnózis és a hipnábilitásmérések klinikai alkalmazása szempontjából is fontos eredmény (a témáról részletesebben lásd VARGA, 2008).

A *Tudatállapotok fenomenológiája* (PCI) kérdőívet többféle csoportos és egyéni hipnózishelyzetben is alkalmaztuk, ami alkalmat adott a **tudatállapot módosulásának többféle hipnózishelyzetben való összevetésére**. A páros összehasonlítások szerint (Cohen d) a kérdőív a HCSS esetén a tesztet kidolgozó munkacsoport (PEKALA és KUMAR, 1987) adataihoz nagyon hasonló eredményeket hozott, ami erőteljesen alátámasztja a PCI kérdőív validitását hipnózis helyzetben, a HCSS használata esetén. Jelen vizsgálatban azonban egy másik csoportskála, a WSGC során is felvettük a PCI-t, és a két csoportskála élménymintázatában jól értelmezhető különbségeket találtunk. A WSGC skála több

perceptuális-kognitív próbát tartalmaz, ezért nehezebb, mint a HCsS, és ennek megfelelően a WSGC skálával bemért mintánk átlagos hipnabilitása jóval, majdnem két ponttal alacsonyabb volt, mint a HCsS skálával bemért mintáé. A két skála eltérő jellegének megfelelően különbségük a PCI *Módosult élmény* fődimenziója és annak aldimenziói illetve a *Módosult tudatállapot*, a *Vizuális képzelet mennyisége* és a *Racionalitás* fődimenzió esetében közelítette meg vagy lépte túl a közepes hatásméretet, a HCsS skálával bemért csoport javára. Ezek az eredmények jól tükrözik a két skála nehézségének és összetételének, illetve a két minta hipnabilitásának különbségét, így tovább erősítették a PCI kérdőív validitását egy újabb hipnózisskála alkalmazása esetén is. Jelen vizsgálatban sikerült a tudatállapotmódosulás és a hipnotikus fogékonyság kapcsolatát a HCsS és a WSGC skálán kívül az SHSS:A esetében is kimutatni: a három skála összehasonlítása szerint a PCI 12 fődimenziója közül 11 esetében legalább az egyik hipnózishelyzetben szignifikáns korreláció mutatkozott a hipnabilitással. A legerősebb pozitív kapcsolat a hipnabilitás és a *Módosult élmény* illetve a *Módosult tudatállapot* dimenzió között mutatkozott.

A *Tudatállapotok fenomenológiája* kérdőív tehát jól tükrözi a skálák jellegét és nehézségét, illetve a vizsgált csoportok közti hipnabilitáskülönbséget. Bár jelen elemzéseim nem az élmények és a hipnotikus fogékonyság összefüggésére fókuszáltak, már a validitás vizsgálataként kapott fenti eredmények is utalnak arra, hogy az élmények mintázata és a hipnabilitás között összefüggés van. Ezt a PEKALA kutatócsoport is számos vizsgálatban mutatta ki (BARNES, LYNN és PEKALA, 2009). Másrészt PEKALA és munkatársainak másik vizsgálati területén éppen a PCI-vel kimutatható élmények fenomenológiája és a hipnotikus fogékonyság közti összefüggés korrelációs és regressziós elemzésekkel való vizsgálata, amivel az élménymintázatok alapján igyekeznek bejósolni a hipnabilitást, és ezáltal azonosítani a hipnózis, mint transzélium szempontjából fontos élményösszetevőket, valamint elkülöníteni a transz-típusokat a gyenge-közepes-erős hipnabilitású csoportok között (KUMAR és PEKALA, 1988; KUMAR, PEKALA és CUMMINGS, 1996; KUMAR, PEKALA és MARCANO, 1996; KUMAR, PEKALA és MCCLOSKEY, 1999; PEKALA, 2002; PEKALA és FORBES, 1997; PEKALA és KUMAR, 1989, 2000; PEKALA és munkatársai, 2006; 2010ab). A hipnotikus fogékonyság és a szubjektív élménymintázatok összefüggését saját kutatócsoportunk is kimutatta korábbi elemzéseiben (VARGA és munkatársai, 2001, 2009ab).

Fontos eredményem volt az is, hogy a helyzetek páros összehasonlításai alapján (Cohen d) a hipnotizáltak a szubjektív élmények szintjén a legerőteljesebb tudatállapot módosulásról a csak részben standard illetve kísérleti, egyéni hipnózisülésekre vonatkozóan számoltak be. Az eddigi szakirodalomban a PCI használata mellett újszerű, és a helyzetek jellemzőihez jól illeszkedő eredmény, hogy az alanyok tudatállapotmódosulása szubjektív élmény szinten abban az esetben volt a legintenzívebb, amikor az alany és hipnotizőr a standard helyzetekhez képest rugalmasabb, kötetlenebb interakcióban vehetett részt, ami további adatokkal támasztja alá a PCI kérdőív diszkriminatív validitását, hiszen jól tükrözi az alkalmazásának kontextusát képező hipnózishelyzet sajátosságait.

Szintén fontos eredmény, hogy jelen mintán is kimutathatók voltak kérdőíves módszerrel a **hipnotizőrök tudatállapotváltozásra utaló élményei**. Ezek az eredmények összecsengenek a korábbi, szabad élménybeszámolókkal nyert adatokkal, melyek szép példája egy egyébként 0 pontos hipnotikus fogékonyságú hipnotizőrmő élménye: „Amikor hipnotizálok, legalább annyira hipnózisban vagyok, mint az alany”. A PCI dimenziói mentén az alanyok és a hipnotizőrök élményeinek Mann-Whitney próbával végzett összehasonlításai alapján összefoglalásul elmondható, hogy az alanyok szubjektív élményei a csoportátlagok szintjén intenzívebbek, mint a hipnotizőröké, illetve az alanyoknál jóval hangsúlyosabb a figyelem befelé koncentrálódásnak élménye, intenzívebben jelenik meg a tudatállapot módosulásának élménye, ami leginkább a testkép és a percepció változásának köszönhető. A

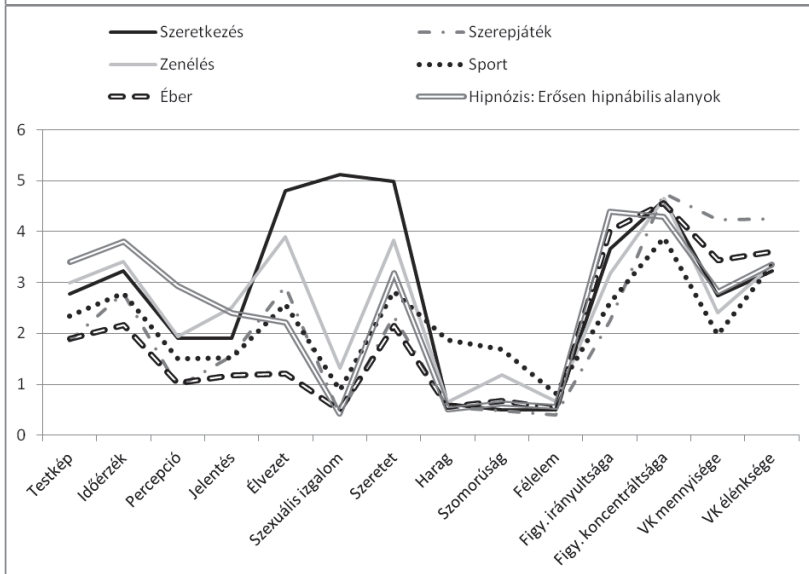
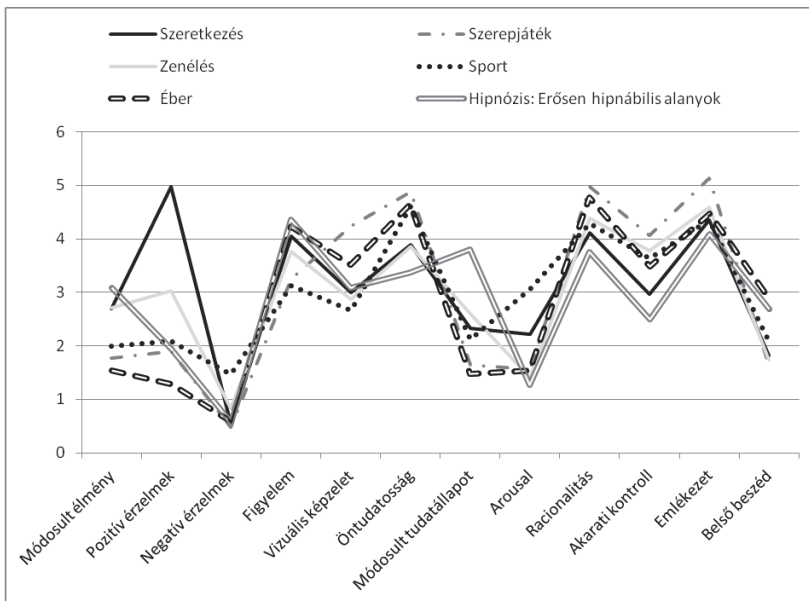
hipnotizőrök élményei az akaratilag kontroll és az öntudatosság intenzív megőrzésében és a magasabb arousalszintben különböznek leginkább az alanyoktól, ami jól megfigyelhető a két szerep közötti különbségen. Ezek az eredmények kísérleti helyzetben is kimutatták azokat a korábbi, általában terápiás közegre vonatkozó elképzeléseket, melyek felvetették a kölcsönös hipnózis gondolatát (DIAMOND, 1980; TART, 1967, 1969; SCAGNELLI, 1980; VAS, 1993), illetve alátámasztják a hipnotizőr bevonódását (VARGA, BÁNYAI és GÓSI-GREGUSS, 1995, 1999, 2000).

Az **alanyok hipnotikus fogékonysága és archaikus bevonódásuk kapcsolatának elemzése** a pozitív bevonódás (ABS+) és a hipnabilitás között a standard skálák alkalmazása esetén 0,38 és 0,57 közötti szignifikáns, pozitív rangkorrelációs kapcsolatot mutatott ki. Ezek a korrelációk nem különböznek szignifikánsan a skálát kidolgozó szerzőpáros, NASH és SPINLER (1989) HCcS skálával mért hipnabilitásra vonatkozó adataitól, tehát elemzéseim nyomán az ABS újabb hipnabilitás skálák és nagy minta alkalmazása esetén is valid mérőeszköznek bizonyult. Érdekes és fontos eredmény azonban, hogy az archaikus bevonódásnak ez a hipnabilitással való lineáris összefüggése nem mutatható ki a csak részben standard illetve kísérleti ülések során: ezekben az esetekben nincs erős pozitív korreláció az alanyok hipnabilitása és kapcsolati bevonódása között. Ezek a helyzetek olyan, jóval rugalmasabb és kötetlenebb hipnózisinterakciót tettek lehetővé, aminek nem a hipnabilitás mérése állt a középpontjában, így jól értelmezhető, hogy a kapcsolati bevonódásban eltűnik a hipnotikus fogékonyság hangsúlyos szerepe. Ezek jóval komplexebb interakciók voltak, mint a standard hipnabilitásmérési helyzetek, így számos más tényező írhatta felül a hipnabilitás hatását. Ez azért is fontos eredmény, mert ezek az ülések a standard hipnabilitásméréseknél hasonlóbbak voltak a terápiás hipnózisülésekhez, és az eredmények azt mutatják, hogy ilyen esetben a hipnabilitás mértékétől szinte függetlenül élhet át intenzív kapcsolati élményeket az alany, ráadásul a tudatállapotmódosulás szubjektív mértéke is ebben a csoportban volt a legintenzívebb.

Mivel az ABS az alany és a hipnotizőr közötti kapcsolatot jellemzi, számítani lehetett arra, hogy az alanyok bevonódása másként alakul **egyéni és csoportos helyzetben**: mivel az egyéni helyzet sokkal személyesebb kapcsolatot tesz lehetővé, ilyenkor az alanyok részéről erőteljesebb archaikus bevonódásra lehet számítani, mint csoporthipnózis esetén. Ezt a feltevést már a skála szerzőpárosának eredeti adatai is alátámasztják (NASH és SPINLER, 1989), amit jelen elemzés 518 csoporthelyzetben és 386 egyéni helyzetben felvett kérdőív alapján erősített meg: a Mann-Whitney próbával végzett összehasonlításaim szerint az alanyok egyéni helyzetben a hipotézisnek illetve NASH és SPINLER 1989-es adatainak megfelelően szignifikánsan intenzívebb pozitív archaikus bevonódásról számolnak be, míg csoporthelyzetben kissé intenzívebb a negatív bevonódás, bár a hatásméret mindkét esetben kicsi.

Szintén fontos vonatkozás, hogy immár 21 hipnotizőr adatainak elemzésével sikerült reprodukálni kutatócsoportunk korábbi eredményeit, melyek szerint **az archaikus bevonódás kölcsönös jelenség** (BÁNYAI, 2008a; BÁNYAI és TAUSZIK, 2009; BÁNYAI és munkatársai, 1990), hiszen jelen mintában az alanyokhoz hasonló mértékű archaikus bevonódás jellemezte a hipnotizőröket. Bár a Mann-Whitney próbával végzett elemzéseim szerint az alanyok szignifikánsan intenzívebb pozitív archaikus bevonódásról számolnak be, mint a hipnotizőrök, az adatok terjedelme hasonló a két csoportban, ami rámutat arra, hogy a bevonódás variabilitása hipnotizőrök esetében is hasonlóan nagy, mint az alanyoknál: azaz hipnotizőrök esetében is, még kísérleti helyzetben is lehetőség van a skála által mérhető szinte maximális bevonódás kialakulására. Ez egybecseng a szabad élménybeszámolókkal nyert adatainkkal (VARGA, BÁNYAI és GÓSI-GREGUSS, 1995, 1999, 2000), tehát ez a két élményfeltáró módszer (kérdőív és szabad élménybeszámoló) ebben a vonatkozásban is egy irányba mutat.

Vizsgálataim másik fontos területe a hipnóziskísérletek mellett **egyéb kísérleti és hétköznapi helyzetek szubjektív élményeinek vizsgálata** és szisztematikus összevetése volt. A tudatállapotmódosulás szubjektív élménymintázatait a PCI kérdőívvel olyan hétköznapi helyzetekben igyekeztem vizsgálni, melyeknél számítani lehetett a tudatállapot módosulására, és ezt hasonlítottam a hipnóziskísérletek, illetve az ELTE Affektív Pszichológiai Tanszéken lebonyolított más, éber, főként diádikus kísérleti helyzetekhez. Ahol lehetőség adódott rá, a DIH kérdőívet is alkalmaztuk. Elemzéseimbe végül az alábbi, hétköznapi helyzetekből származó minták kerültek: szexuális együttlét; zenekarban zenélés; sportolás és szerepjáték (ezek közül csak a szexuális együttlét volt diádikus interakció). A helyzetek eltértek egymástól abban, hogy mi vált(hat)ta ki átélésük során a tudatállapot módosulását, és a Kruskal-Wallis illetve a Mann-Whitney próbával végzett összehasonlítások eredményei szerint a szubjektív élményeknek a PCI kérdőívvel feltárható mintázata a helyzetek jellegének megfelelő eltérést mutatott: a PCI dimenziói mentén egymástól jól elkülöníthetőnek bizonyultak a helyzetek (lásd 1. ábra), tehát a kérdőív diszkriminatív validitását újabb adatokkal, ráadásul több hétköznapi interakciós helyzet bevonásával sikerült alátámasztani.

1. ábra A vizsgált helyzeteket jellemző PCI mintázatok

A vizsgált minták közül a *diádikus interakciós helyzetek fenomenológiáját* finomabb elemzésnek is alávettem, már a PCI és a DIH kérdőíveket párhuzamosan elemezve, így a szeretkezés és az erősen hipnabilis alanyok által átélt hipnózis került összehasonlításra éber kontroll mellett. A hipnózist és a szexuális interakciót MOSHER (1980) is összekapcsolta, aki szexualitásra vonatkozó vizsgálataiban felhasználta az eredetileg SHOR (1962/2008) által a hipnózis mélységének három dimenziójaként leírt jellemzőket: a szerebbevonódást, a transzmélységet illetve az archaikus bevonódást. Azonban nem ő volt az első, aki a hipnózis és az erotika/szexualitás közti kapcsolatra utalt. Talán a legközismertebb FREUD esete, aki azért vetette el a sokáig általa is alkalmazott hipnózist, mert úgy gondolta, annak során könnyen felszínre törhetnek az erotikus vonzalmak (GRAVITZ, 1991). A kérdés azóta sem vesztette el aktualitását, ORNE (1965) például arról ír, hogy a hipnoterápiában gyakoribbak a viszontlátottéti folyamatok, mint más pszichoterápiákban, a hipnoterapeuták bevonódása olykor túlzó, sőt „nagyon is gyakori, hogy a hipnózis alkalmazása elsősorban a terapeuta szükségleteinek kielégítését szolgálja” (235. o.). Hasonló véleményt hangoztat BARBER (1998) is, kiemelve, hogy a hipnózis módszere gyakran megnöveli az erotikus töltetű áttéti és viszontlátottéti folyamatok előfordulásának gyakoriságát.

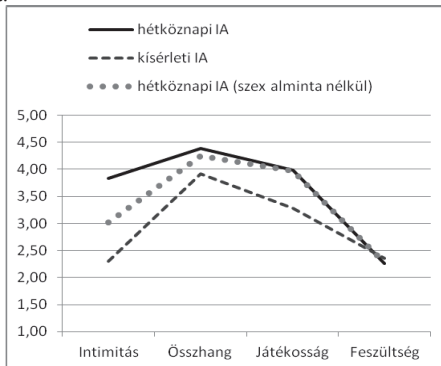
A hipnózis, a szeretkezés és az éber kontrollhelyzet összehasonlítása a Kruskal-Wallis illetve a Mann-Whitney próba segítségével a DIH alsókálai mentén a hipotéziseknek megfelelő eredményeket hozott. A szeretkezés és az éber kontroll összehasonlítása a DIH mind a négy alsókáláján nagyon nagy hatásmérettel kísért, szignifikáns különbségeket mutatott: az *Intimitás*, *Összhang* és *Játékosság* alsókálakon a szeretkezés értékelése magasabb, a *Feszültség* alsókálán pedig alacsonyabb. A szeretkezés és a hipnózis helyzet összehasonlítása során a legnagyobb különbség szintén az *Intimitás* alsókálán adódott a szexuális interakció javára, kiugróan magas hatásméret mellett, amit magasabb *Játékosság* és *Összhang* értékek is kísérték. Ezeket az eredményeket jól kiegészítették a három helyzetre jellemző tudatállapotmódosulás-mintázatok PCI skálák mentén történő összevetésének eredményei: a PCI 26 dimenziója közül 20 esetben a szeretkezés helyzete szignifikánsan, közepes illetve magas hatásmérettel eltért az éber tudatállapottól, a legerőteljesebb különbség a *Positív érzelmek* fődimenzió és annak aldimenzióin mutatkozott, itt is kiugróan magas hatásmérettel kísért. A szeretkezés helyzetének és az erősen hipnabilis személyek hipnózisának szubjektív megítélése a PCI 26 dimenziója közül 19 esetben tért el szignifikánsan egymástól, közepes illetve magas hatásmérettel: a szexuális interakció esetén jóval intenzívebbek a *positív érzelmek*, viszont a hipnózishoz képest alacsonyabb a *módosult élmény* és a *módosult tudatállapot*, a *figyelem* és annak *irányultsága*, valamint a *belső beszéd*.

A három helyzet – szeretkezés, hipnózis és éber kontroll – fenomenológiájának összehasonlítása alapján tehát sikerült kimutatni, hogy a szeretkezés a szubjektív élmények mintázatát vizsgálva is jellegzetes módosult tudatállapot, ami az éber kontrollhelyzettől és a hipnózistól is jól elkülönül a PCI kérdőív alapján. A szeretkezés közben átélt jellegzetes módosult élmények középpontjában a kiugróan erőteljes pozitív érzelmek állnak, melyeket ilyen intenzíven és rendszeresen csak a szexualitás segítségével élhetünk át a hétköznapokban. Ennek több szempontból is fontos gyakorlati jelentősége is van, hiszen a pozitív érzelmek illetve a társas kapcsolatok, a társas támasz és a testi-lelki jóllét, az egészségi állapot illetve a halálzási arányok szoros összefüggést mutatnak (mindezt összefoglalja például KULCSÁR 2005; HOLT-LUNSTAD, SMITH és LAYTON, 2010; XU és ROBERTS, 2010). A szexualitás, mint erőforrás is megjelenik a modern kutatásokban és elméletekben, melyek már céltudatosan kötik a szexualitást, illetve a szexuális elégedettséget a jólléthez, a boldogsághoz, a flow-hoz és a jobb egészségi állapothoz (ROSEN és BACHMANN, 2008; MÁÁTTÁ és UUSIAUTTI, 2012; CSÍKSZENTMIHÁLYI, 1997), illetve arról sem feledkezhetünk meg, hogy a szexualitás ilyen intenzív örömszerző funkciója az emberi fajra jellemző, aminek a parkódós

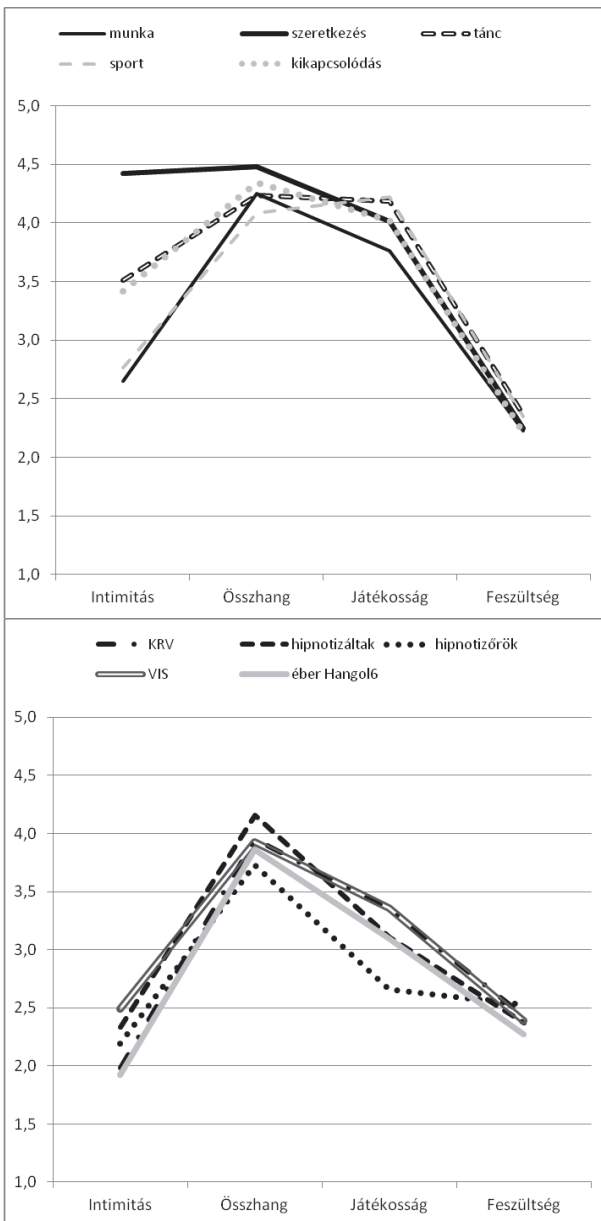
kialakításában is fontos szerepe van (BIRNBAUM és REIS, 2006; RICHTERS és munkatársai, 2006).

Eredményeim szerint a szexuális izgalom aldimenzió kivételével a pozitív érzelmek a hipnózis helyzetben is intenzívebbek voltak az éber kontrollhoz viszonyítva, ami jól illeszkedik a hipnózis korábban már tárgyalt szociál-pszichobiológiai modelljébe (BÁNYAI, 1991, 1998, 2008a), mely szerint a hipnózis „rövid idő alatt szoros, intenzív kapcsolatot alakít ki a terapeuta és kliense között” (BÁNYAI, 2008b, 549. o.). Fontos eredmény, hogy jelen vizsgálatban olyan kísérleti hipnózisúlésekkel kapcsolatban sikerült kimutatni a pozitív érzelmek intenzitásának következetes fokozódását, amikor az alany és a hipnotizőr életében először találkozott egymással, többségében standard hipnabilitásbemérés keretei között, sokszor csoporthelyzetben. Így természetesen a pozitív érzelmek átélésének jótékony hatásaira vonatkozó, fentebb említett kutatási és elméleti szempontok közvetlenül vonatkoztathatók a hipnózishelyzetre is.

Célkitűzéseimnek megfelelően elvégeztem a **DIH kérdőív diszkriminatív validitás-vizsgálatát** is összesen 2304 kérdőív elemzésével, melynek során a *kísérleti helyzetekben* (n=1330): hipnózis, közös Rorschach vizsgálat (KRV, WILLI, 1969; BAGDY, 2002; BAGDY, BAKTAY és MÍRNICS, 2006), Vizuális Imaginatív Szinkron vizsgálat (VIS, VARGA S., VARGA, 2009a,b) illetve az egyik hipnózis kísérletsorozatunk éber kontrollós ülései (éber Hangol-6) során felvett kérdőíveket egészítettem ki *hétköznapi diádikus helyzetekről* gyűjtött DIH kérdőívek adataival (n=974): munka, szexuális együttlét, tánc, páros sport, közös kikapcsolódás. Ezeknek a diádikus interakcióknak az eltéréseiből adódóan a DIH kérdőív alskálái mentén az interakcióra vonatkozó szubjektív megítélések jellegzetesen különböző mintázatot mutattak a különféle helyzetekben (lásd 2. és 3. ábra). A DIH kérdőív mind a négy alskáláján magas hatásméreték melletti szignifikáns különbség mutatkozott a Kruskal-Wallis teszt és a Mann-Whitney próba szerint a hétköznapi és a kísérleti helyzetek között: a hétköznapi interakciókat a vizsgálati személyek magasabbra értékelték az *Intimitás*, az *Összhang* és a *Játékosság* alskálán, míg a *Feszültség* éppen a hétköznapi interakciók esetén alacsonyabb, bár itt jóval kisebb a hatásméret. Az általam vizsgált hétköznapi interakciókban általában egymást jól ismerő személyek vettek részt, míg a kísérleti interakciók esetén általában életükben először találkoztak egymással a személyek, ennek köszönhetően az *Intimitás*, az *Összhang* és a *Játékosság* alskálán még akkor is jóval magasabb értékelést kapnak a hétköznapi interakciók, ha kihagyjuk közülük a szexuális interakciós almintát, ami az interakció jellege és a magas elemszám miatt esetleg ebbe az irányba tolhatta volna az egész minta eredményeit.

2. ábra A kísérleti és a hétköznapi interakciókra általánosan jellemző DIH mintázatok

3. ábra A hétköznapi és a kísérleti diádikus interakciókra jellemző egyedi DIH mintázatok

Az általam vizsgált interakciók esetében a DIH alszkálái közül legkevésbé a *Feszültség* alszkála különböztette meg a helyzeteket egymástól, ami valószínűleg padlóhatásnak volt köszönhető: a vizsgált interakciók mindegyike kooperációt kívánó helyzet volt, melyben minden esetben önkéntes, esetenként lelkes és motivált vizsgálati személyek vettek részt. Bár indokolt, hogy az interakciók negatív vetületét is képes legyen mérni a teszt, a vizsgált minta nem kedvezett a feszültségbeli különbségek csoportszintű kimutatásának, mint ahogy ugyanez a tendencia volt megfigyelhető a PCI negatív érzelmek dimenziójával kapcsolatban is, mert a csoportátlagok szintjén ezek csak minimális mértékben jelentek meg.

Eredményeim amiatt is fontosak, mert a diádikus interakciók és az interakciós szinkronjelenségek kutatásának abból az eredmények általánosíthatósága szempontjából sokak által korlátnak tekintett körből lép ki, ami a csak kísérleti, így bizonyos szempontból mesterségesnek tekinthető interakciós helyzetek vizsgálatát jelenti. Elemzéseim rámutattak arra, hogy az alkalmazott kérdőívek alkalmasak a hétköznapi, természetes diádikus interakciós helyzetek megbízható és érvényes vizsgálatára is.

Vizsgálatom fő célkitűzése a diádikus, **kísérleti hipnotikus interakciók fenomenológiai élménymintázat típusainak azonosítása és jellemzése** volt az alanyok és hipnotizőrök szubjektív élményeinek együttes elemzése alapján, mindhárom eddig tárgyalt kérdőív adatainak felhasználásával. Fő kérdésem az volt, hogy a DIH kérdőív alszkáláin az interakció megítélésében az alany és a hipnotizőr között mutatkozó különbségek, vagy máshogyan megfogalmazva az interakció megítélésében mutatkozó harmónia mértéke alapján el lehet-e olyan interakció típusokat különíteni, melyek jellegzetes élménymintázatokkal járnak együtt.

Az interakció megítélésének alany és hipnotizőr között a DIH kérdőív négy alszkáláján mutatkozó eltérése alapján elvégzett klaszteranalízis segítségével négy egymástól jól elkülöníthető klasztert azonosítottam, melyek az alanyok hipnábilitásának szempontjából nem különböztek egymástól, a hipnotizőrök esetében pedig csak a 2. és 4. klaszter hipnotizőreinek hipnábilitásában volt kisebb különbség. Ez az eredmény megerősíti kutatócsoportunk korábbi adatait, melyek szerint a hipnózis alatt az alanyok által átélt szubjektív élmények és a hipnotikus fogékonyság viselkedéses megnyilvánulása között nincs szoros együttjárás (összefoglalását lásd VARGA, 1991; 2004). A négy klaszterre jellemző élménymintázatok tehát az alany bármilyen hipnábilitása mellett előfordulhatnak, és ugyanez a tendencia igaz a hipnotizőrök esetében is. Érdemes azonban összehasonlítani a négy klasztert a tudatállapot és a kapcsolati élmények módosulásának szubjektív élménye szerint is.

A klaszterek részletes összehasonlításainak összefoglalásaként megállapítható, hogy a négy klaszterben az alanyok a hipnózis szempontjából legfontosabb tudatállapotmódosulásra utaló mutatók mentén (pl. *Módosult élmény és tudatállapot, Testkép, Percepció, Figyelem* stb.) nem különböznek egymástól. A klaszterek közti különbséget az alanyok oldalán inkább a szubjektív élmények érzelmi színezete és annak mértéke jelenti, ami felhívja a figyelmet a hipnózis kapcsolati vonatkozásának és az interakciós szempontú kutatásoknak a jelentőségére.

A hipnotizőrök esetében azonban a klaszterek kissé különböznek egymástól a hipnotizőr tudatállapotmódosulásának és érzelmi élményeinek PCI-vel mért intenzitása szerint: a 4. klaszter hipnotizőreinél a legintenzívebb a transzélium, legerősebbek a pozitív érzelmek, ezzel szemben a 3. klaszterbe tartozó hipnotizőrök számolnak be a legkisebb mértékű tudatállapotváltozásról, amit alacsony érzelmi bevonódás is kísér. Az 1. klaszter hipnotizőreinek tudatállapotváltozása és pozitív érzelmi bevonódása közepes mértékű, a negatív érzelmek legintenzívebb megjelenése mellett; a 2. klaszter esetén pedig az erőteljesen kifelé koncentrálódó figyelem, az öntudatosság és a racionalitás a lehangsúlyosabb, alacsony mértékű élménymódosulás és érzelmi bevonódás mellett. Az ABS kérdőíven elért eredmények elemzése szerint pedig a négy klaszter inkább a hipnotizőrök archaikus

bevonódása mentén különbözik egymástól, az alanyok archaikus bevonódása sokkal inkább hasonló a klaszterbe tartozástól függetlenül.

Az eredmények igazolták, hogy a kizárólag a DIH kérdőív alszállainak felhasználásával, az alany és a hipnotizőr interakcióra vonatkozó megítélésének különbségei alapján kialakított négy klaszter jól elkülönül egymástól az alanyok és a hipnotizőrök szubjektív élményeinek más vonatkozásait, az archaikus bevonódást és a tudatállapot fenomenológiáját mérő teszteredmények mentén, tehát érvényes konstruktnumok tekinthetők. Az alanyok és a hipnotizőrök élményeinek egymáshoz való viszonya mind a négy klaszterben hasonlóképpen alakult; ahol az alany élményei magas intenzitásúak, ott a hipnotizőré éppen mérsékelt intenzitású és fordítva:

1. *klaszter*: Enyhén bevonódó alany, feszült, érzelmetlen hipnotizőr;

2. *klaszter*: Az alany erőteljes transzélményét és intenzív érzelmeit racionális hipnotizőr vigyázza;

3. *klaszter*: A kapcsolatba erős pozitív érzelmekkel bevonódó alany, legkevésbé bevonódó hipnotizőr;

4. *klaszter*: A hipnotizőr saját transzélménye és érzelmi bevonódása hangsúlyos, az alany érzelmileg nem vonódik be.

Mindez arra utal, hogy a kísérleti hipnózisülések esetén a szubjektív élmények szinkronitásában domináns a kiegyenlítő mintázat.

A klaszterekkel kapcsolatos eredményeim jól párhuzamba állíthatóak az interperszonális adaptáció elméleteivel, bár a viselkedéses szinkronjelenségekkel kapcsolatos kezdeti kutatások az összehangolódásra, az együtt, egyformán vagy egy ritmusra megjelenő viselkedéselemekre koncentráltak, azaz csak a kölcsönösséget/reciprocitást vizsgálták (pl. CONDON és OGSTON, 1966, 1967; BERNIERI és munkacsoportja, 1988, 1994, 1991, 1996; CAPPELLA, 1981, CHAPPLE, 1982) hozzárrendelve azt olyan más fogalmakhoz, mint például a rapport (TICKLE-DEGGEN és ROSENTHAL; 1990), az érzelmi kommunikáció és empátia (pl. HATFIELD, CACIOPPO és RAPSON, 1993; CHARTRAND és BARGH 1999; LAKIN és munkatársai, 2003; LEVENSON és RUEF, 1997; BUDA, 2006) vagy az affiliáció és a kooperáció (BERNIERI és munkatársai, 1994, 1996; HOVE és RISEN, 2009; WILTERMUTH és HEATH, 2009; VALDESOLO, OUYANG és DESTENO, 2010). Az interperszonális adaptáció biológiai hangsúlyú, illetve szociális normákra alapozó elméleteinek is általában a reciprocitás került a középpontjába, hiszen a már csecsemőkortól kimutatható szinkronizációs együttességet igyekeztek megmagyarázni akár ritmusszabályozó központi idegrendszeri oszcillátorok (CHAPPLE, 1982; FELDMAN, 2003, 2006, 2007; MOORE és CALKINS, 2004), akár a tüdőneuronok (RIZZOLATTI és munkatársai, 1996; GALLESE, KEYSERS és RIZZOLATTI, 2004; magyarul KULCSÁR, 2005), akár evolúciós és humánétológiai (pl. TRIVERS, 1971, CSÁNYI, 1999, 2006) vagy társas cseremechanizmusok (pl. LAWLER és THYE, 1999; CROPANZANO és MITCHELL, 2005), akár észlelési és kognitív automatizmusok működésével (pl. CHARTRAND és BARGH, 1999; HATFIELD, CACIOPPO és RAPSON, 1993; MARTON, 1970, 2001, 2002).

Az interakciós szinkron értelmezésének tágulásával párhuzamosan azonban megjelentek azok az elméletek, amelyek már nem csak a szinkron/reciprocitás/kölcsönösség meglétéről vagy hiányáról, hanem a szinkronitás optimális szintjéről és kompenzációs mechanizmusokról is beszélnek. Ez főként azokra az elméletekre jellemző, melyek az interperszonális adaptációs mechanizmusok lényegét valamilyen optimális egyensúlyi szint elérésében látják, kiemelve általában az interakciós helyzetben létrejövő arousalváltozást és annak affektív értékelését. Ilyen például ARGYLE és DEAN (1965) intimitás-egyensúly elmélete, PATTERSON (1976) arousal címkézési elmélete vagy CAPPELLA és GREENE (1984) arousal-diszkrepancia elmélete, melyekben az egyéni elvárásoktól való eltérés okozta arousalváltozást és annak affektív kiértékelését feltételezik a reciprocitás vagy a kompenzáció hátterében. A reciprocitás, illetve a kompenzáció megjelenését szociális szerep-előírások is

befolyásolják: aszimmetrikus szociális kapcsolatokban (mint pl. az orvos-beteg, de a hipnotizőr-alany kapcsolat is) eleve kevesebb tere van a kölcsönösségnek, míg a szimmetrikus kapcsolatok (pl. barátság) a kölcsönösségnek kedveznek (BURGOON és munkatársai, 1995). Az általam vizsgált hipnózisinterakciók során kimutatott élménymintázatok is inkább az alany és a hipnotizőr élményeinek kompenzációs-kiegyenlítő szerveződését támasztják alá. Ennek egyik oka lehet az, hogy a hipnózisban, legyen szó relaxációs vagy aktív-éber hipnózisról, mindkét esetben egy diadikus interakciós helyzetben előáll, sokszor nagyon intenzív arousalváltozásról van szó, amit valamilyen mértékben mindkét fél átél. A fenti elméletek értelmében ezt az arousalváltozást automatikusan címkézik és szintén automatikusan affektív jelentéssel ruházzák fel az emberek. Emellett, az enaktív interszubjektivitás (DE JAEGHER és DI PAOLO, 2008; FUCHS és DE JAEGHER, 2009) értelmében mindeközben a közös átélésnek köszönhetően az interakciós partnerek hatnak is egymás értelmezésére, aminek végeredménye a szubjektív élményeknek egy olyan mintázatba való szerveződése, amit csak a két fél élményeinek *együttes* elemzése tudott kimutatni. Emögött az élménymintázat mögött egy olyan, optimális mértékű szubjektív bevonódási szint beállítását feltételezhetjük, amit csak adott helyzetben, közösen, egymásra vonatkoztatva értelmezhetünk. Mindez azért is fontos téma, mert a szóbanforgó jelenségek (interakciós szinkron, reciprocitás/komplementaritás, enaktív interszubjektivitás stb.) egyike sem hipnózisspecifikus, de létrejöttüknek és elmélyülésüknek kedvez a hipnózis során, diadikus interakciós kontextusban létrejövő módosult tudatállapot. Ezek a folyamatok minden bizonnyal szerepet játszanak a hipnoterápia hatásmechanizmusában, mert ez a módosult tudatállapot lehetővé teszi, hogy a hipnotizőr olyan intenzitással és olyan mechanizmusok intenzív felélése mellett terelje a hipnotizált figyelmét a megfelelőnek tartott irányba, ami egyébként talán csak a korai anya-gyerek vagy apa-gyerek kapcsolatban működik. A hipnózisnak erre a vonatkozására többen is kitérnek, ilyen például BÁNYAI szociál-pszichológiai hipnóziselemlete (1991, 1998, 2008a) és az anyai-apai hipnózisstílusok azonosítása is (BÁNYAI és munkatársai, 1990; BÁNYAI 1991; 2008a, VARGA és munkatársai, 2008), melynek „névadója”, FERENCZI Sándor már nagyon korán hangoztatott ilyen elképzeléseket (1909/2000). Ide sorolható VANDENBERG (1998) elképzelése is a hipnózis és a fejlődési mechanizmusok háttérmechanizmusainak párhuzamba állításáról illetve VARGA (2012) tanulmánya a hipnoterápia során nyújtható korrektív kapcsolati élmény létrejöttét elősegítő tényezőkről. A módosult tudatállapot és az erőteljes érzelmi bevonódás együttese (amit jelen kutatás is számos adattal alátámasztott, és ami a hipnotizőröket is jellemzi) teszi lehetővé, hogy hipnotizőr és hipnotizált egymás állapotára több szinten is rezonáljon akár testi, akár vizuális képzeleti szinten is (VARGA S. és VARGA, 2009a,b; VARGA S., 2011).

Egy valódi, terápiás hipnózishelyzeteket elemző kutatás tudna választ adni az olyan komplex kérdésekre, hogy milyen kapcsolatban áll egymással a viselkedéses szinkron és a szubjektív élmények szinkronitása, illetve szabad élménybeszámoló elemzésének bevonásával lehetne a kérdőíves adatok háttérét megvilágítani, feltérképezve, hogy a kompenzációs jellegű élménymintázatok mögött milyen tényezők állhatnak. Mindez saját kutatásaim továbbfejlesztése is lehetne, hiszen jelen elemzésben a szubjektív élménymintázatokot csak egy viselkedéses mutatóval, a hipnotikus fogékonysággal vetettem össze. Az általam elvégzett vizsgálatok pozitívumai közé tartozik, hogy nagy elemszámmal és változatos helyzetekkel dolgoztam, valamint a kérdőívek megbízhatóságát és érvényességét részletesen elemeztem. A szubjektív élmény különböző vetületeit mérő kérdőíveket egymással szakmailag és statisztikailag is összekapcsolva elemeztem, illetve a hipnózishelyzetek elemzése során az interakciós szemléletnek megfelelően az alanyok és a hipnotizőrök élményeivel közösen dolgoztam. Elemzéseim gyengéi közé tartozik azonban, hogy bár a lehetőségekhez képest sok és sokféle hipnotizőr képviselteti magát a mintában, statisztikai értelemben még így is kevesen vannak, és nem tekinthetők kiegyenlített mintának

sem koruk, nemük, gyakorlatuk vagy hipnotikus fogékonyságuk, vagy akár az általuk végzett hipnózisok számának tekintetében. Statisztikailag ez bizonyos eredményeim értelmezését korlátozza (pl. a hipnotizőr hipnabilitásának szerepére vonatkozóan), másrészt viszont szinte lehetetlen lenne egyszerre minden előbb említett szempontból kiegyenlített hipnotizőr mintát mozgósítani. Szintén módszertani kérdéseket vet fel, hogy elemzéseim az interakciókra vonatkozó retrospektív, akár kimerevített pillanatfelvételnél, akár az interakciós élményekre vonatkozó globális, utólagos megítélésnek tekinthető adatokon alapulnak, melyek nyilván nem tudják leképezni azt a dinamikus változó folyamatot, ami az emberi interakciók alapvető jellemzője. Azt a kérdést, hogy ezek az általam felhasznált kérdőíves adatok mennyiben feleltethetők meg az élmények dinamikájának, egy olyan vizsgálat tudná feltárni, ami összehasonlíthatná az adott interakcióra vonatkozó szabad élménybeszámolót és magukat a kérdőíves adatokat.

A módszertani nehézségek ellenére úgy gondolom, újszerű eredményeket hoztak a nemzetközi szakirodalomban is hiányzó, a szinkronitás élményoldalára fókuszáló, interakciós megközelítést alkalmazó, a diád mindkét tagjának szubjektív élményeit feltáró és együttesen elemző vizsgálataim.

FELHASZNÁLT IRODALMAK

- ARGYLE, M. és DEAN, J. (1965) Eye-contact, distance and affiliation. *Sociometry*, 28, 289–304.
- BAGDY E. (szerk.) (2002) *Párkapcsolatok dinamikája*. Budapest: Animula.
- BAGDY E., BAKTAY G. és MIRNICS Zs. (2006) *Pár- és családi kapcsolatok vizsgálata*. Digitális tankönyv, HEFOP-Bölcsész Konzorcium, Budapest. Online: <http://www.webcreator.hu/tankonyv/>, letöltve 2012. 05.26.
- BÁNYAI, É. (1991) Toward a social-psychobiological model of hypnosis. In: LYNN, J. L. és RHUE, J. W. (szerk.) *Theories of hypnosis. Current models and perspectives*. New York: Guilford Press, 564–600.
- BÁNYAI, É. (1998) On the interactive nature of hypnosis: Research evidence for a social-psychobiological model. *Contemporary Hypnosis*, 15(1), 53–64.
- BÁNYAI É. (2008a) A hipnózis szociál-pszichobiológiai modellje. In: BÁNYAI É., BENCZÜR L. (szerk.) *A hipnózis és hipnoterápia alapjai*. Szöveggyűjtemény. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 379–445.
- BÁNYAI É. (2008b) A hipnoterápia mint önálló pszichoterápiás modalitás. In: BÁNYAI É., BENCZÜR L. (szerk.) *A hipnózis és hipnoterápia alapjai*. Szöveggyűjtemény. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 15–34.
- BÁNYAI, É. I., GÓSI-GREGUSS, A. C., VÁGÓ, P., VARGA, K. és HORVÁTH, R. (1990) Interactional Approach to the Understanding of Hypnosis: Theoretical Background and Main Findings. In: VAN DYCK, R., SPINHOVEN, Ph., VAN DER DOES, A. J. W., VAN ROOD, Y. R. és DE MOOR, W. (szerk.) *Hypnosis: Current theory, research and practice*. Amsterdam: Free University Press. 53–69.
- BÁNYAI, É. I., MÉSZÁROS, I. és CSÓKAY, L. (1982) Interaction Between Hypnotist and Subject: A Social Psychophysiological Approach. Abstract. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 30, 193.
- BÁNYAI, É. I., MÉSZÁROS, I. és CSÓKAY, L. (1985) Interaction between hypnotist and subject: A social psychophysiological approach. (Preliminary report). In: WAXMAN, D., MISRA, P. C., GIBSON, M., és BASKER, M. A. (szerk.) *Modern trends in hypnosis*. New York and London: Plenum Press, 97–108.
- BÁNYAI, É. és TAUSZIK, K. (2009) *A hipnózis kapcsolati dimenziója: kölcsönös archaikus bevonódás*. Előadás az Illyés Sándor Emlénapokon, Budapest, 2009. március 18–20.
- BÁNYAI É., VARGA K. és GÓSI-GREGUSS A. (2001) Szuggesztív egyéniségek: archaikus bevonódás tanárok és hipnotizőrök hatására. In: PLÉH Cs., LÁSZLÓ J., OLÁH A. (szerk.) *Tanulás, kezdeményezés, alkotás*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 313–336.
- BARBER, J. (1998) When hypnosis causes trouble. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 46(2), 157–170.
- BARNES, S. M., LYNN, S. J. és PEKALA, R. J. (2009). Not All Group Hypnotic Suggestibility Scales Are Created Equal: Individual Differences in Behavioral and Subjective Responses. *Consciousness and Cognition*, 18(1), 255–265.
- BERNIERI, F. J. (1988) Coordinated movement and rapport in teacher-student interactions. *Journal of Nonverbal Behavior*, 12(2), 120–138.
- BERNIERI, F. J., DAVIS, J. M., ROSENTHAL, R., és KNEE, R. C. (1994) Interactional synchrony and rapport: Measuring synchrony in displays devoid of sound and facial affect. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 303–311.
- BERNIERI, F., GILLIS, J. S., DAVIS, J. M. és GRAHE, J. E. (1996) Dyad rapport and the accuracy of its judgement across situations: A lens model analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(1), 110–129.
- BERNIERI, F. J. és ROSENTHAL, R. (1991) Interpersonal coordination: Behavior matching and interactional synchrony. In: FELDMAN, R. S. és RIMÉ, B. (szerk.) *Fundamentals of nonverbal behavior*. Cambridge: Cambridge University Press, 401–431.
- BIRNBAUM, G. E. és REIS, H. T. (2006) Women's Sexual Working Models: An Evolutionary-Attachment Perspective. *The Journal of Sex Research*, 40(4), 328–342.

- BOWERS, K. S. (1998a) Waterloo–Stanford Group Scale of Hypnotic Susceptibility, Form C. Manual and Response Booklet. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 46(3), 250–268.
- BOWERS, K. S. (1998b) The Waterloo–Stanford Group C (WSGC) Scale of Hypnotic Susceptibility: Normative and Comparative Data. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 46(1), 35–46.
- BOWERS, K. S. (1999) *Waterloo–Stanford Hipnabilitási Csoportskála, C Forma (WSGC)*. Ford.: GÖSINÉ GREGUSS A. Kézirat. Budapest: ELTE PPK Kísérleti Általános Pszichológiai Tanszék.
- BUDA, B. (2006) *Empátia*. Ötödik, átdolgozott kiadás. Budapest: Urbis Könyvkiadó.
- BURGOON, J. K., STERN, L. A. és DILLMAN, L. (1995) *Interpersonal Adaptation. Dyadic interaction patterns*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CAPPELLA, J. N. (1981) Mutual influence in expressive behavior: Adult-adult and infant-adult dyadic interaction. *Psychological Bulletin*, 89, 101–132.
- CAPPELLA, J. N. és GREENE, J. O. (1984) The effects of distance and individual differences in arousability on nonverbal involvement: A test of discrepancy-arousal theory. *Journal of Nonverbal Behavior*, 8(4), 259–286.
- CHAPPLE, E. D. (1982) Movement and sound: The musical language of body rhythms in interaction. In: Davis, M. (szerk.) *Interaction rhythms. Periodicity in communicative behavior*. New York: Human Sciences Press, 31–52.
- CHARTRAND, T. L. és BARGH, J. A. (1999) The chameleon effect: The perception-behavior link and social interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 893–910.
- COHEN, J. (1992) A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155–159.
- CONDON, W. S. és OGSTON, W. D. (1966) Sound Film Analysis of Normal and Pathological Behavior Patterns. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 143(4), 338–347.
- CONDON, W. S. és OGSTON, W. D. (1967) A Segmentation of Behavior. *Journal of Psychiatric Research*, 5(3), 221–235.
- CROPANZANO, R. és MITCHELL, M. S. (2005) Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review. *Journal of Management*, 31(6), 874–900.
- CSÁNYI, V. (1999) *Az emberi természet. Humánológia*. Budapest: Vince Kiadó.
- CSÁNYI, V. (2006) *Az emberi viselkedés*. Budapest: Sanoma Budapest Kiadói ZRT.
- CSÍKSZENTMIHÁLYI, M. (1997) Flow – Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DE JAEGER, H. és DI PAOLO, E. A. (2008) Making sense in participation: An enactive approach to social cognition. In F. MORGANTI, A. CARASSA, és G. RIVA (szerk.) *Enacting Intersubjectivity: A cognitive and social perspective to the study of interactions*, IOS Press: Amsterdam, pp 33–47.
- DIAMOND, M. J. (1980) The client-as-hypnotist: furthering hypnotherapeutic change. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 28, 197–207.
- FELDMAN, R. (2003) Infant–mother and infant–father synchrony: The coregulation of positive arousal. *Infant Mental Health Journal*, 24, 1–23.
- FELDMAN, R. (2006) From biological rhythms to social rhythms: Physiological precursors of mother–infant synchrony. *Developmental Psychology*, 42(1), 175–188.
- FELDMAN, R. (2007) Parent–infant synchrony. Biological foundations and developmental outcomes. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 340–345.
- FERENCZI, S. (1909/2000) Indulatáttétel és magabavetítés. In ERŐS, F. (szerk.) *Ferenczi Sándor válogatás*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- FUCHS, T. és De JAEGER, H. (2009) Enactive intersubjectivity: Participatory sense-making and mutual incorporation. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 8(4), 465–486.
- GALLESE, V., KEYSERS, C. és RIZOLATTI, G. (2004) A unifying view of the basis of social cognition. *Trends in Cognitive Sciences*, 8, 396–403.
- GRAVITZ, M. A. (1991) Early Theories of Hypnosis: A Clinical Perspective. In: LYNN, S. J. és RHUE, J. W. (szerk.): *Theories of Hypnosis: Current Models and Perspectives*. New York, London: The Guilford Press, 19–42.

- GREGUSS A. Cs., BÁNYAI É., MÉSZÁROS I., CSÓKAY L. és GERBER A. (1975) A hipnózis iránti érzékenység standard vizsgálata magyar nyelven. Absztrakt. In: BENEDEK L. és SZÉKELY T.–NÉ (szerk.) *A Magyar Pszichológiai Társaság IV. Tudományos Jubileumi Nagygyűlése*. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, 61–62.
- HATFIELD, E., CACIOPPO, J. T. és RAPSON, R. L. (1993). Emotional contagion. *Current Directions in Psychological Sciences*, 2, 96–99.
- HOLM, S. (1979) A simple sequentially rejective multiple test procedure. *Scandinavian Journal of Statistics*, 6(2), 65–70.
- HOLT–LUNSTAD, J., SMITH, T. B. és LAYTON, J. B. (2010) Social Relationships and Mortality Risk: A Meta–analytic Review. *PLoS Med* 7(7), e1000316. doi:10.1371/journal.pmed.1000316
- HOVE, M. J. és RISEN, J. L. (2009) It's all in the timing: Interpersonal synchrony increases affiliation. *Social Cognition*, 27, 949–960.
- JÓZSA, E. (1997) *Hipnotizőrök szubjektív élményeinek vizsgálata: a Diádikus Interakciós Harmónia kérdőív*. Szakdolgozat, ELTE BTK, Pszichológia szak. Témavezető: Varga K. Kézirat.
- JÓZSA, E. és VARGA, K. (2011) Hipnázitás: a hipnózisra való fogékonyság egyéni eltéréseinek mintázatai. Szimpózium. In: Vargha A. (szerk.) *Hagyomány és megújulás: A Magyar Pszichológiai Társaság Jubileumi XX. Országos Tudományos Nagygyűlése*. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, 83. o.
- KULCSÁR, Zs. (2005) A társas interakciók pszichológiai hatásai és agyi mechanizmusai. Egy hipotézis körvonalai. In: KULCSÁR Zs. (szerk.) *Teher alatt... Pozitív traumafeldolgozás és posztraumás személyiségfejlődés*. Budapest: Trefort Kiadó, 315–393.
- KUMAR, V. K. és PEKALA, R. J. (1988) Hypnotizability, absorption, and individual differences in phenomenological experience. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 36(2), 80–88.
- KUMAR, V. K., PEKALA, R. J. és CUMMINGS, J. (1996) Trait Factors, State Effects and Hypnotizability. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 44(3), 232–249.
- KUMAR, V. K., PEKALA, R. J. és MARCANO, G. (1996). Hypnotizability, dissociativity, and phenomenological experience. *Dissociation*, 9(3), 143–153.
- KUMAR, V. K., PEKALA, R. J. és McCLOSKEY, M. (1999) Phenomenological State Effects During Hypnosis: A Cross–Validation of Findings. *Contemporary Hypnosis*, 16(1), 9–22.
- LAWLER, E. J. és THYE, S. R. (1999) Bringing Emotions into Social Exchange Theory. *Annual Review of Sociology*, 25, 217–244.
- LAKIN, J. L., JEFFERIS, V. E., CHENG, C. M. és CHARTRAND, T. L. (2003) The chameleon effect as social glue: Evidence for the evolutionary significance of nonconscious mimicry. *Journal of Nonverbal Behavior*, 27, 145–162.
- LEVENSON, R. W. és RUEF, A. M. (1997) Physiological aspects of emotional knowledge and rapport. In W. ICKES (szerk) *Empathic accuracy*. New York: Guilford Press, 44–72. Online: <http://ist-socrates.berkeley.edu/~ucbpl/docs/52-Physiological%20Aspects97.pdf>
- MÁÁTTÁ, K. és UUSIAUTTI, S. (2012). How to Learn to Enjoy Sexuality – The Resources of Human Sexuality. *Advances in Psychology Studies*, 1(1), 8–13.
- MARTON, M. (1970) Tanulás, vizuális-poszturális testmodell és a tudat kialakulása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 27, 182–199.
- MARTON, M. (2001) Társas ingereket kódoló idegi rendszer. Szimuláció az idegsejtek szintjén. *Pszichológia*, 21, 3–16.
- MARTON, M. (2002) A látvány motoros reprezentálása. A társ szándékának, a tárgy használati lehetőségének észlelése és önészlelése a nyelvhasználat előtt. *Pszichológia*, 22, 113–145.
- MÉSZÁROS I. (1984) *Hipnózis*. Budapest: Medicina.
- MOSHER, D. L. (1980) Three Dimensions of Depth of Involvement in Human Sexual Response. *The Journal of Sex Research*, 16(1), 1–42.
- MOORE, G. A. és CALKINS, S. D. (2004) Infants' Vagal Regulation and the Still-face Paradigm Is Related to Dyadic Coordination of Mother-Infant Interaction. *Developmental Psychology*, 40(6), 1068–1080.
- NASH, M. R. és SPINLER, D. (1989) Hypnosis and transference: A measure of archaic involvement. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 37(2), 129–143.

- ORNE, M. T. (1965) Undesirable effects of hypnosis: The determinants and management. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 13, 226–237.
- PATTERSON, M. L. (1976) An arousal model of interpersonal intimacy. *Psychological Review*, 83(3), 235–245.
- PEKALA, R. J. (1982) *The Phenomenology of Consciousness Inventory*. Thorndale, PA: Psychophenomenological Concepts (jelenleg kiadja a Mid-Atlantic Educational Institute, ld. Pekala, 1991a).
- PEKALA, R. J. (1991a) *The Phenomenology of Consciousness Inventory*. West Chester, PA: Mid-Atlantic Educational Institute.
- PEKALA, R. J. (1991b) *Quantifying Consciousness: An Empirical Approach*. New York: Plenum Press.
- PEKALA, R. J. (2002) Operationalizing Trance II: Clinical Application Using a Psychophenomenological Approach. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 44(3/4), 241–255.
- PEKALA, R. J. és FORBES, E. J. (1997) Types of hypnotically (un)susceptible individuals as a function of phenomenological experience: Towards a typology of hypnotic types. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 39(3), 212–224
- PEKALA, R. J. és KUMAR, V. K. (1987) Predicting hypnotic susceptibility via a self-report instrument: A replication. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 30(1), 57–65.
- PEKALA, R. J. és KUMAR, V. K. (1989) Phenomenological patterns of consciousness during hypnosis: Relevance to cognition and individual differences. *Australian Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 17(1), 1–20.
- PEKALA, R. J., KUMAR, V. K., MAURER, R., ELLIOTT-CARTER, N. C. és MOON, E. (2006) “How Deeply Hypnotized Did I Get?” Predicting Self-Reported Hypnotic Depth from a Phenomenological Assessment Instrument. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 54(3), 316–339.
- PEKALA, R. J., KUMAR, V. K., MAURER, R., ELLIOTT-CARTER, N., MOON, E. és MULLEN, K. (2010a) Suggestibility, Expectancy, Trance State Effects, and Hypnotic Depth: I. Implications for Understanding Hypnotism. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 52(4), 275–290.
- PEKALA, R. J., KUMAR, V. K., MAURER, R., ELLIOTT-CARTER, N., MOON, E. és MULLEN, K. (2010b) Suggestibility, Expectancy, Trance State Effects, and Hypnotic Depth: II. Assessment via the PCI-HAP. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 52(4), 291–318.
- RICHTERS, J., de VISSER, R., RISSEL, C. és SMITH, A. (2006) Sexual Practices at Last Heterosexual Encounter and Occurrence of Orgasm in a National Survey. *Journal of Sex Research*, 43(3), 217–226.
- RIZZOLATTI, G., FADIGA, L., GALLESE, V. és FOGASSI, L. (1996) Premotor cortex and the recognition of motor actions. *Brain Research Cognitive Brain Research*, 3, 131–141.
- ROSEN, R. C. és BACHMANN, G. A. (2008) Sexual well-being, happiness, and satisfaction, in women: the case for a new conceptual paradigm. *Journal of Sex and Marital Therapy*, 34(4): 291–297.
- SCAGNELLI, J. (1980) Hypnotherapy with psychotic and borderline patient: the use of trance by patient and therapist. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 22(3), 164–169.
- SHEEHAN, P. W. és MCCONKEY, K. M. (1982) *Hypnosis and experience: The exploration of phenomena and process*. Hillsdale: Erlbaum.
- SHOR, R. E. (1962/2008) Three dimensions of hypnotic depth. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 10, 23–38. magyarul: A hipnózis mélységének három dimenziója. In: BÁNYAI, É. és BENCZÜR, L. (szerk.) (2008) *A hipnózis és hipnoterápia alapjai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 203–216.
- SHOR, R. E. és ORNE, E. C. (1962) *The Harvard Group Scale of Hypnotic Susceptibility*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- SZABÓ, Cs. (1989) *Szubjektív élmények különböző indukciós technikákkal létrehozott hipnózisokban*. Doktori értekezés, KLTE Debrecen.
- TART, C. T. (1967) Psychedelic experiences associated with a novel hypnotic procedure, mutual hypnosis. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 10, 65–78.

TART, C. T. (1969) Psychedelic experiences associated with a novel hypnotic procedure, mutual hypnosis. In: TART, C. T. (szerk.) *Altered States of Consciousness*. New York: Wiley, 291–308.

TAUSZIK K., BÁNYAI É., GÖSINÉ GREGUSS A., VARGA K. és SZÉKELY A. (2006) Hipnotizőrök archaikus bevonódásának vizsgálata. Poszterkivonat. In *XVII. Magyar Hipnózis Találkozó, Magyar Hipnózis Egyesület*, 2006. május 5–7, 26.

TICKLE–DEGNEN, L. és ROSENTHAL, R. (1990). The nature of rapport and its nonverbal correlates. *Psychological Inquiry*, 1(4), 285–29.

TRIVERS, R. L. (1971) The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology*, 46(1), 35–57.

VALDESOLO, P., OUYANG, J. és DESTENO, D. (2010) The rhythm of joint action: Synchrony promotes cooperative ability. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 693–695.

VANDENBERG, B. (1998) Hypnosis and human development: Interpersonal influence of intrapersonal processes. *Child Development*, 69, 262–267

VARGA, K. (1991) *A hipnózis szubjektív élményének és viselkedéses szintjének összehasonlító elemzése*. Doktori Értekezés. ELTE BTK, Budapest. Kézirat.

VARGA K. (2004) *A hipnotikus kapcsolat élményvilágának interakciós szemléletű elemzése*. Habilitációs disszertáció, kézirat, ELTE, Budapest.

VARGA, K. (2008) A hipnabilitás (mérésének) jelentősége a klinikumban. In: BÁNYAI É., BENCZÚR L. (szerk.) *A hipnózis és hipnoterápia alapjai*. Szöveggyűjtemény. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 453–470.

VARGA, K. (2012) „Csukott szemmel hallgatlak...” – a hipnózishelyzet sajátosságai és a korrekív kapcsolati élmény kérdése. In VARGA K. és GÖSINÉ GREGUSS A. (szerk.) *Tudatállapotok, hipnózis, egymásra hangolódás*. Budapest: L’Harmattan, 179–199.

VARGA, K., BÁNYAI, É. I., és GÖSI–GREGUSS, A. C. (1994) Parallel Application of the Experiential Analysis Technique with Subject and Hypnotist: A New Possibility for Measuring Interactional Synchrony. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 42(1), 130–139.

VARGA, K., BÁNYAI, E. I. és GÖSI–GREGUSS, A. C., (1995) The hypnotist in the hypnosis interaction: phenomenological investigation. In: BÖLCS, E., GUTTMANN, G., MARTIN, M. et al. (szerk.) *6th European Congress of Hypnosis in Psychotherapy and Psychosomatic Medicine*, 138–142.

VARGA, K., BÁNYAI, É. I. és GÖSI–GREGUSS, A. C. (1999) Hypnotists’ Phenomenology: Toward the Understanding of Hypnotic Interactions. *Hypnos*, 26(4), 181–193.

VARGA, K., BÁNYAI, É. I. és GÖSI–GREGUSS, A. C. (2000) *Transference and Countertransference in Experimental Hypnotic Settings*. 15. International Congress of Hypnosis, München, 2-7. October 2000, Book of Abstracts, 128.

VARGA, K., BÁNYAI, É. és GÖSINÉ–GREGUSS, A. (2004) A hipnotizőr a hipnotikus interakcióban: a szubjektív élmények elemzése. *Pszichoterápia*, 13(3), 140–147.

VARGA, K., JÓZSA, E., BÁNYAI, É. I. és GÖSI–GREGUSS, A. C. (2006) A New Way of Characterizing Hypnotic Interactions: Dyadic Interactional Harmony (DIH) Questionnaire. *Contemporary Hypnosis*, 23(4), 151–166.

VARGA, K., JÓZSA, E., BÁNYAI, É. I. és GÖSI–GREGUSS, A. C. (2009a). Patterns of interactional harmony: the phenomenology of hypnosis interaction. In: KOESTER, G. D. és DELISLE P. R. (szerk.) *Hypnosis: Theories, Research and Applications*. New York: Nova Science Publishers, 53–98.

VARGA, K., JÓZSA E., BÁNYAI É.I. és GÖSI–GREGUSS A. C. (2009b). *Interactional synchrony and hypnotizability*. Előadás a Nemzetközi Hipnózis Társaság (ISH) 18. Kongresszusán, Róma, Olaszország, 2009. szeptember 24–26.

VARGA, K., JÓZSA, E., BÁNYAI, É. I. és GÖSI–GREGUSS, A. C. (2012) Phenomenological synchrony and hypnotic susceptibility. Megjelenés alatt a *Contemporary Hypnosis and Integrative Therapy* c. folyóiratnál.

VARGA, K., JÓZSA, E., BÁNYAI, É., GÖSI–GREGUSS, A. C. és KUMAR, V. K. (2001) Phenomenological experiences associated with hypnotic susceptibility. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 49(1), 19–29.

VARGA S., K. (2011) *Vizuális Imaginatív Szinkron*. PhD. Disszertáció, ELTE-PPK Pszichológia Doktori Iskola, Magatartáspszichológiai Program. Kézirat.

VARGA S., K. és VARGA, K. (2009a) A Vizuális Imaginatív Szinkron fogalma és mérése. *Magyar Pszichológia Szemle*, 64/2, 359–384.

VARGA S., K. és VARGA, K. (2009b) Visual Imaginative Synchrony. *Contemporary Hypnosis*, 26/3, 146–158.

VAS, J. (1993) The "counter-trance" concept: pulling psychotic patients out of the well of pathological regression. *Hypnos*, 20(2), 94–99.

WEITZENHOFFER, A. M. és HILGARD, E. R. (1959) *Stanford Hypnotic Susceptibility Scale, Form A and B*. Palo Alto: Consulting Psychologists Press.

WEITZENHOFFER, A. M. és HILGARD, E. R. (1962) *Stanford Hypnotic Susceptibility Scale, Form C*. Palo Alto: Consulting Psychologists Press.

WILLI, J. (1969) Joint Rorschach testing of partner relationships. *Family Process*, 8, 64–78.

WILTERMUTH, S. S. és HEATH, C. (2009) Synchrony and cooperation. *Psychological Science*, 20, 1–5.

XU, J. és ROBERTS, R. E. (2010) The power of positive emotions: It's a matter of life or death – Subjective well-being and longevity over 28 years in a general population. *Health Psychology*, 29(1), 9–19.